

ЛАТИНКА ПЕРОВИЋ*
(1933–2022)

Дозволите ми да поделим с вама једно сећање на Латинку и на време које смо у овом Институту провеле заједно, као и мој лични доживљај Латинке – моју скромну перцепцију њене личности, и моје виђење кључних тренутака њеног политичког деловања.

Морам рећи да ме је затекла Латинкина смрт – њу сам увек доживљавала као некога ко стреми ка вечности, и ко ће бити још дуго ту с нама. У бити, то и јесте био један дуг и испуњен живот, но могло је још... Отишла је једна драга особа, једна фина и отмена жена, талентован писац и историчар, велики радник, и посебно – човек који је умео је да пружи подршку и буде пријатељ, онако ваљан пријатељ, увек дубоко свестан људских ограничења, и туђих и својих, или пак ограничења које нам намећу околности живота и света.

Упознали смо је раних осамдесетих година, када је, онако у низу, у Институт пристигло нас десетак историчара, изменивши потпуно атмосферу која је до тада владала. Спонтано се ту око Десе и Латинке створио један женски кружок, пун међусобне подршке, поштовања и уважавања. Мислим да смо се просто допале и биле занимљиве једне другима. Наравно, све је било прожето дисциплином/науком којом смо се бавили, и заједно смо изгурали много, много послова, индивидуалних и групних, као и других животних ситуација. Латинка и Деса су биле стожер тога дружења. Колико дивног дружења, финих разговора, уз кафу или вечеру у кућном амбијенту. То су мени неке од најдражих успомена везаних за овај Институт. Никада нећу заборавити Латинку, увек дискретну, повучену, обазриву, одмерену, како се дивно опуштала и ослобађала у нашем, за њу у бити новом друштву. Ту је од почетка, да кажем, била тачка нашег сусретања, а после и међусобног поверења које смо изградили, јер ми нисмо имали ама баш никакав отпор и задршку према њеној политичкој прошлости, која је *volens nolens* толико оптерећивала њен живот. Желела је да изгради нови живот у коме ће се представити само својим индивидуалним радом, својим интелектуалним способностима, оним што се зове научни рад, својом другом и можда правом вокацијом. Мислим да је доста успела у томе. И после, у двехиљадитим годинама, када се политички више ангажовала, она је претежно наступала као научник и говорила више знањем него политичким дискурсом.

* Из усменог излагања на комеморативном скупу одржаном у Институту за новију историју Србије 20. децембра 2022.

Њеном доласку у Институт за историју радничког покрета, како се тада звао, претходило је скоро две деценије политичке каријере. Врхунац те каријере био је долазак на место секретара ЦК СКС, када је на место председника дошао њен политички саборац Марко Никезић. Реформске идеје које су промовисали, у партији, федерацији, привреди и друштву, политичке и економске структуре које су створили, биле су обећавајуће. Никезић је јасно поручивао (свима) да се Србија неће ни реформисати ни интегрисати на националним претпоставкама, да то није пут модерности којим се жели да Србија иде, да они своје шансе виде у економској, културној, научној сфери, у политичкој реформи. Тежили су да Србија престане да идентификује свој интерес с југословенским и да Југославија треба да почива на зрелијим основама кроз међусобно усаглашавање нација и република. Њихове реформистичке идеје су биле опсежне у свим правцима. Тај политички пројекат који је окупио хиљаде партијских чланова, а уздигао се на таласима великих студентских немира 1968, сломљен је окрутном руком аутократске власти и ломљен је на општејугословенском плану. Последице су биле далекосежне, а за људе који су елиминисани из партије, са својих радних места, практично из јавног живота (њих, кажу, преко 7.000 хиљада) биле су непосредне и драматичне. Латинка је остала одана том политичком пројекту, и непосредно и трајно. То је призма кроз коју треба гледати сва њена потоња политичка опредељивања, целу њену критику потоњих режима. Критика режима Слободана Милошевића је уједно била и критика режима Јосипа Броза Тита, а бављење историјом опозиционара, екскомуницираних личности и аутократских режима у српској историји, донекле је било у функцији тога. Но знате како кажу, тешко је судити историји, јер она заправо увек суди нама.

Но постојао је и дубљи аспект целог тог окрутног искуства, а то је страх, не бих рекла за себе лично, с којим је она гледала на судбину појединаца и целе Србије, у условима када је сва власт, сва моћ, у рукама ауторитарних појединаца. И уопште страх од неконтролисане моћи, и унутрашње и спољне, која једним потезом руке (или једним телефонским позивом) одлучује о појединцу, о целини друштва. На овој тачки се политика коју је заступала уздиже на ниво универзалног.

У Институту, раних осамдесетих, Латинка је још увек, на неки начин, била нова. Имала је једног пријатеља у Деси Пешић. Било је ту још људи који су јој били склони, који су је ценили, било је и оних који су били на дистанци, приличној. Када смо дошли у Институт, ми смо знали за Латинку, Десу и још неколицину, а током времена упознали смо их све. Када сам је први пут видела, изненадила ме је њена женственост, тако у

нескладу с фамом која ју је пратила. Касније, како је време пролазило, ја сам у њој видела особу склону људима, комуникацији, развијеном друштвеном животу. На моју, нашу отвореност, одговорила је отвореношћу, и људском и интелектуалном. Много смо научили од ње, али је и она учила од нас. Читали смо њене текстове, давали јој сугестије и савете, и увек ме изненађивала њена потпуна спремност да их уважава, размисли о њима, евентуално прихвати. Она сама је пратила наш рад и проналазила времена да га и прочита, кад год је требало.

Као сарадник, била је изврсна, никад ни трунчице омаловажавања или нечег сличног, максимално уважавање нечије личности и интегритета. То је нарочито дошло до изражаја током мрачних деведесетих година, када је била руководилац пројекта о процесима модернизације у Србији, и преко пет година уређивала наш часопис *Токови историје*.

Латинкине године проведене у Институту, с историографског становишта, њене су најплодније, креативне године. Њено екстензивно истраживање извора за историју социјалистичке мисли у Србији 19. и 20. века, почело је да се оваплоћује 1983. године, када је издавачка кућа Рад објавила биографију Пере Тодоровића. Од тада, њено право да објављује било је неспорно, и она је имала угледне издаваче у више градова, у Београду Рад и Службени лист СРЈ, Српска књижевна задруга, у Загребу Глобус, у Сарајеву Свјетлост. Њен преглед историје социјалистичке мисли у Србији 19. века је изашао 1985. године у два тома, под насловом *Српски социјалисти 19. века. Прилог историји социјалистичке мисли*. Трећи том посвећен доктрини народњаштва као теоријском оквиру српског социјализма, изашао је 1995. Њено најамбициозније дело, *Планирана револуција. Руски бланкизам и јакобинизам*, објавили су БИГЗ и Глобус 1988, а 1994. Службени лист СРЈ је објавио књигу *Српско-руске револуционарне везе. Прилози за историју народњаштва у Србији*. У оквирима свог институтског рада она је до 1998. објавила још два значајна историографска рада, важна за историју Југославије и Србије у 20. столећу, *Од централизма до федерализма: КПЈ о националном питању*, у загребачком Глобусу 1984, а *Затварање круга. Исход расцепа 1971–1972*. објавила је сарајевска Свјетлост 1991.

Ове прегледе и монографске студије пратило је екстензивно и ништа мање важно објављивање историјских извора за 19. век: списи, успомене, дневници, писма, чланци, говори, есеји и студије истакнутих српских социјалиста. Припремљени с великом акрибичношћу, они су одличан пример како квалитетно треба издавати изворе. И нису случајно обрађивани велики опозиционари и жртве режима. Ту су изабрани списи Пере Тодоровића (1986) и Димитрија Мите Ценића (1988), *Успомене Аврама Петронијевића* (1988), затим *Дневник* (1990) и *Крвава година*

(1991) Пере Тодоровића, те његово *Огледало. Зраке из прошлости. Српска ствар у Старој Србији* (1995). *Успомене на краља Милана и Личности и личност* Пере Тодоровића објављени су 1997, односно 2000. *Писма, чланке и говоре (1872–1891)* Николе П. Пашића објавила је у коауторству са својим колегом и пријатељем Андрејем Шемјакином 1995, а говоре Николе Пашића у Народној скупштини, у опозицији (1878–1882) и на власти (1889–1897, 1901–1903) објављује 1997. Њен списак поговора и предговора, студија, расправа и чланака је завидан, и до одласка у пензију 1998. достигао је преко педесет јединица.

Морам да подсетим на Латинкину сарадњу и пријатељство с нашим вишедеценијским дактилографом, незаменљивом Миломирком Мицом Миленковић, која такође није више с нама. Она је прекуцала већину Латинкиних текстова, и квалитет њеног рада је био високо цењен.

У мрачним деведесетим, Латинка је с неколицином блиских колега иницирала, осмислила, извела (и набавила средства за) пројекат о процесима модернизације у Србији у 19. и 20. веку. Сви сарадници су учествовали у томе, неко мање неко више. У издању Института су, под уредништвом Латинке Перовић, изашла три обимна зборника као резултат рада на том пројекту, сукцесивно 1994, 1998. и 2003. године, под насловом *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*. То је доиста био велики подухват у околностима у којима смо тада живели, и по њему смо постали познати. Латинка. Она је 1993. године постала уредник нашег часописа и то је била све до пензије. Током тог периода часопис је стандардизован према правилима која су важила за научне часописе, и био је наравно отворен за све научне раднике, историчаре, у правом смислу те речи. То је традиција коју смо се трудили да очувамо. Латинка није била склона да одбија текстове, и радије се одлучивала да добро поради на њима, да дода прилично свог труда и времена.

Отишла је у пензију у зиму 1998/9. године, с миром и достојанством који су је карактерисали, искреном пажњом пријатеља и сарадника у Институту, поштовањем свих. То јој је било веома важно.

Латинка је наставила да буде активна, интелектуално и политички, у потоњем времену, чини се до последњих дана свога живота. Приредила је за Хелсиншки одбор за људска права у Србији више збирки историјске грађе везане за активности истакнутих појединаца, као што је објавила низ предговора, студија, расправа и чланака по домаћим публикацијама, а значајан број и у руским часописима. Још једна каријера, у дугом животу и радном веку од преко шест деценија, а могло је и још...

Гордана КРИВОКАПИЋ ЈОВИЋ